

MAIRONIŠKOSIOS TEMOS LIETUVIŲ GELMINĖJE PSICHOLOGIJOJE

Žvelgsime į XIX a. pabaigos lietuvių psichologiją, pasvarstysime jos ribas istoriniame laike ir sociologinėje erdvėje, bandysime klausti, kur ir ką šitokia analizė įtikina. Išėities taškas – Maironis, kuris savo poezijoje kalbėdamas ir vyro, ir moters balsu, tačiau pirmuoju asmeniu, mums pasako, kuo tuomet galėjo skirtis vyriškasis ir moteriškasis subjektyvumas bei savivoka.

Vyrišku balsu Maironis išreiškia galingą ilgesį:

Išsisupus plačiai vakarų vilnimis,
Man krūtinę užliek savo šalta banga
Ar tą galią suteik, ko ta trokšta širdis,
Taip galingai išreikšt, kaip ir tu, Baltija!

Kaip ilgėjaus tavęs, begaline, plati!
Ir kaip tavo išgirst paslaptinių balsų
Aš geidžiau, tu pati vien suprasti gali,
Nes per amžius plačių nenutildai bangų!

Vyriškas balsas tapatinasi su begaline jūra, su jos galia, su tuo, kuo jis pats nėra ir negali būti; jis siekia susiliesti su paslaptimi, amžinu bangavimu, su tuo, kam nėra vietos jo visuomenėje, siekia išsiveržti iš visuomeninio gyvenimo rutinos, gyventi ne taip, kaip verčia žmogaus prigimtis ir socialinė atsakomybė. Jūros neramumas – tai, kas traukia vyrišką ilgesį.

Galingas, realybę transcenduojantis ilgesys – tai pirmoji vyriškojo subjektyvumo forma Maironio psichologijoje. Maironis siekia ne tik transcendentuoti ribą tarp visuomenės, bet taip pat atšaukti istorines, panaikinti laiko ir gamtinių procesų nulemtas ribas, skiriančias gyvuosius nuo mirusiųjų:

Aš norėčiau prikelti nors vieną senelį
Iš kapų milžinų
Ir išgirsti nors vieną, bet gyvą žodelį
Iš senųjų laikų!

Tai irgi neįmanoma. Šitaip kalba vyras Maironio poezijoje. Beribės aspiracijos išsiveržti iš visiems privalomų visuomeninio gyvenimo rėmų Maironio poezijoje reiškiamos tik vyro.

Tas vyriškas beribių aspiracijų „aš“ turi silpnybę. Jis, kaip ir Kristijono Donelaičio vyrai, verkia, pats nežinodamas dėl ko:

Kam ašaros veržias ir byra?
Aš patsai nežinau,
Tik Aukščiausio prašau,
Kad stiprintų verkiančią lyrą.

Beribių aspiracijų vyras savyje negali rasti atramos, kurios vėliau ieškos Vytautas Mačernis.

Maironio vyras, siekdamas begalybės, kaip individas jaučiasi silpnas. Jis prašo Aukščiausiojo pagalbos, nes nori gyventi ir kariauti: „Dabar ne mirties, o gyvatos prašau: / Aš noriu gyventi, kariauti!“ Gyvenimo ir kariavimo sugretinimas vienoje eilutėje lyg ir reikštų, kad vyrui, kurio vardu kalba Maironis, gyvenimas – aktyvus dalyvavimas istorijoje – drauge yra ir kova. Kariavimo motyvas pakartojamas Maironio šauksme savo atgimstančiai kartai: „Vyrų lietuviai, auštančią dieną / Mūsų nors sūnūs visgi išvyt! / (...) / Ginkim, ką mūsų proseniai gynė! / Žadinkim brolius meile drąsia!“ Tik vyrai, sūnūs, proseniai, broliai. Apie moteris, dukteris, prosenes šiame šaukime į kovą – nė žodžio. Kariavimas, aktyvus istorijos formavimas yra būdingas vyrams.

„Jaunojoje Lietuvoje“, tiesa, yra ir kovoje dalyvaujanti moteris – Jadvyga Goštautaitė, kuri įsijungia į tautinio atgimimo sąjūdį savo entuziazmu ir lėšomis, tačiau iš meilės Juozui Rainiui, dar ničnieko nežinodama, ko šis siekia (Rainys yra vienas iš *Aušros*, *Varpo*, tautinio atgimimo veikėjų). Pirmąkart sutikusi jaunąjį Rainį, ji jau žino: „Jo alpstančią širdį ji žadint mokėtų / (...) Kaip angelas-sargas karštai ji mylėtų, / Jo siekiam aukštiesiems atsidavus visa!“ Taigi moteris įsijungia į veiklą, nes myli vyrą. Vyras veikia pagal savo principus, išreiškdamas savo įsitikinimus, o moters veikla – erotinė sublimacija tarnaujant aukštiesiems vyro siekiam. Ir tokiu būdu – per vyrą, kurį myli, – moteris dalyvauja kovoje.

Įdomu, kad čia su Maironiu sutinka Žemaitė, kuri šiaip jau visais atžvilgiais nuo Maironio skiriasi. Radikali (kiek tai įmanoma neatsisakant demokratijos), realistė, prozaikė, vis dėlto į savo amžiaus galą, 1913 m. laiške dukters vyrui rašė: „kaži kaip užsiimk kokiu darbu ar sumanymu, norėk visai visuomenei tarnauti, visiems gera daryti kiek galint, pirm visa ko, vis prieš akis ir širdyje, ir mintyje vis tik vienas ir vienas tas pats vaidinasi, prie viso darbo, prie viso triūso tas, kurį myli širdyje, ir visos mintys vis prie jo grįžta.“ Ir Žemaitė, ir Maironis sutaria, kad moters dalyvavimą visuomeninėje veikloje lemia santykis su vyru, o ne jos pačios apsisprendimas. Kovoti būdinga vyrams.

Nekovojančios moters modelį patvirtina Aleksandras Dambrauskas-Jakštas, 1907 m. pirmojo moterų suvažiavimo proga rašydamas: „kova tai vyrų, o ne moterų pašaukimas.“ Kad šio modelio laikosi ne vien konservatyvūs vyrai, kaip Maironis ir Dambrauskas-Jakštas, įžvelgiame iš Jono Šliūpo laiško, 1885 m. rašyto iš Amerikos žmonai į Lietuvą. Tame laiške Šliūpas cituoja žmoną: „Šiandien jau mano mylimoji Liudytė man rašo, kad „blogai atsitiko, kad tu su manimi susirišai, tau dabar nieks nerūpėtų... o tau, kaip man regisi, yra sunku su manimi. Tu esi jaunas, kur tau būtų namie sėdėti ir meilauti moterį, kuri nemėgia tų kovų“. Šliūpienė sutinka su Dambrausku-Jakštu, kad moteris nemėgsta kovos. Skirtumas tarp konservatyvaus ir radikalaus XIX a. pabaigos inteligento, viena vertus, tarp Maironio ir Dambrausko-Jakšto ir, kita vertus, – Šliūpo yra tas, kad Šliūpas skatina savo žmoną kovoti, o Maironis ir Jakštas sutaria, kad kovoti yra vyrų uždavinys, ir kai vyksta kova, moteris reikia evakuoti (kaip buvo pasiūlyta moterims deputatėms pasišalinti iš Aukščiausiosios Tarybos, kai grėsė užpuolimo pavojus). Šliūpas skatina žmoną dalyvauti toje kovoje, bet ši jam atsako konservatyvių vyrų balsu.

Taigi maironiškajame vyro psichologijos modelyje yra du motyvai: galingas, realybę transcenduojantis ilgesys, kurio neįmanoma realizuoti šioje žemėje, ir kariavimas – aktyvus dalyvavimas formuojant istoriją, kuriant tautos ateitį.

O koks yra moteriškas subjektyvumas? Kalbėdamas moters balsu, Maironis visai kitoks: „Aš skinsiu, sau pinsiu rausvus vainikus, / Žydėsiu, kaip žydi laukai. / (...) Dainuosiu – ringuosiu po girių skardžiai / Ir aš, karalienė graži.“ „Gegute-sesute! oi ko? dėl ko / Tu man neatspėsi, ar aš ryto / Liūdėsiu-dejuosiu kaip tu po giraitę?“ Čia Maironis irgi kalba pirmojo asmens vardu, sakydamas „aš“, bet atskleidamas savąjį moteriškumo suvokimą. Vyro poeto įsivaizduotos moters subjektyvumą galima apibūdinti kaip pasitenkinimą natūralia būtimi. Maironiui pasaulio tokio, koks jis yra, neužteko, jam reikėjo peržengti realybės – laiko ir socialinių rutinų – ribas. Kaip vyrui ir poetui, jam nepakanka šio pasaulio. Moteriai užtenka girių ir laukų, jos būtis harmoninga šiame ribotų dimensijų, ūkininko kasdieninio gyvenimo aplinkoje, namų pasaulyje, ji nepatiria transcendencijos ilgesio, jai nereikia kelti senelių iš kapų, aktyviai dalyvauti istorijoje, kovoti.

Vieną šitokios natūralioje būtyje telpančios ir ja pasitenkinančios moters implikaciją 1914 m. išreiškia Dambrauskas-Jakštas savo korespondencijoje Stasiui Šalkauskiui. Jakštas kritikuoja tuometinį

Šalkauskio susižavėjimą trečiaeilu filosofu Ernestu Hello ir ta proga išsitaria, kad „prasti filosofai tinka tik moterims“, o ne Šalkauskiui, nes moterys „ex professo*“ nieiško tiesos“. Moterys nieiško tiesos, nemąsto tiek, kad joms reikėtų tiesos pažinimo, neturi intelektualinio poreikio sąmoningai suvokti savo gyvenimo reikšmę ir koherentiškai interpretuoti savo patirtį filosofiniu galvoju. Šalkauskis su šitokia pažiūra tuomet nesutiko. Jis moteriškame jausminiame intensyvume įžvelgė net pranašavimo galią. Šalkauskis skiria moteriškąjį ir vyriškąjį pažinimą, bet moteriškąjį pažinimo būdą laiko pranašesniu už vyriškąjį. Moteriškąjį pažinimą jis sieja su emocine jausmine intuicija, vyriškąjį pažinimo būdą – su protu. Šiuo atžvilgiu jis sutinka su Jakštu, kad pasiklovimas protu yra vyriškojo pažinimo būdo bruožas, tik Jakštas daug dogmatiškiau vertina racionalumą. Jis yra pirmos kartos racionalistas – racionalistas iš kaimo, ir galbūt dėl to per daug dogmatiškas. Jakštas čia kalba XIX a. pabaigos balsu, o Šalkauskis jau išreiškia XX a. pradžios sąmoningumą. Šalkauskis aiškina, kad moteriškasis, jausminis intuityvus pažinimas sugeba pažinimo galia pasinaudoti daug anksčiau negu vyriškasis protas sugeba suteikti jam geometriškai užbaigtą formą. Pranašavimo galia prasiveržia anksčiau už protą, ir todėl moteriškasis pažinimas net turi privalumų prieš vyriškąjį.

Šalkauskis čia šiek tiek susisiečia su Vydūno XX a. pradžios moterų egzaltacija ir iš esmės išreiškia jau kitą galvojimo būdą negu Jakštas su Maironiu. XIX a. pabaigoje Maironio „karalienė graži“ nėra labai toli nuo Jakšto nemąstančios moters. Tame psichologiniame modelyje, kurį Maironis aprašo ir priskiria moteriai, nėra impulso mąstyti. Moteris pasineria į girių ir laukų aplinką, kurios struktūra folklorinė – viskas joje harmoninga, ji ilgesingai dainuoja ir nėra impulso, kuris skatintų galvojimą. Vyriškoje struktūroje yra tas begalinis ilgesys, noras kovoti, transcendencijos poreikis – visa tai verčia žmogų mąstyti. Taigi Jakštas išreiškia maironiškosios psichologijos implikaciją.

To meto vyro supratimu, jis pats yra mąstanti būtybė, o moteris tik egzistuojanti harmoningame ir estetiškame būties lauke. Iš kur atsiranda šitoks psichologinis moterų ir vyrų modelis, toks vyrų ir moterų skirtumų suvokimas? Šiek tiek su juo susišaukia Liudviko Jucevičiaus žemaičių bajorų aprašymas (parašyta lenkiškai, XIX a. pirmoje pusėje). Jucevičius, gana kruopštus stebėtojas, tuometinio elgesio etnografas, apie žemaičius dvarininkus teigia: „Koks ten, pavyzdžiui, gali būti sugyvenimas susituokus, jeigu vyras apdovanotas aukštesniais jausmais, entuziastas, poetas, o žmona – tuščia pašvaitų ir pramogų mėgėja, striuko sumetimo, siauro proto ir kiekvienu atžvilgiu kuo proziškiausia būtybė?..“ Čia susišaukia XIX a. pabaigoje iš kaimo kilusių, lietuviškai rašiusių ir XIX a. pradžioje lenkiškai rašiusių autorių vyrų konservatyvus mąstymas.

Manychiau, kad šitoks psichologinis modelis gali būti kilęs iš romantinės tradicijos, kuri XIX a. pradžios bajoriškoje kultūroje vyrus veikė labiau nei moteris todėl, kad vyrai galėjo būti lankę universitetus arba pakeliavę, ir nebuvo tiek įtraukti į šeimos ūkio reikalus, į vaikų auginimą ir kitus kasdieninius namų rūpesčius. Vyras dvarininkas turėjo šiek tiek pasirūpinti dvaro reikalais, bet tam buvo ūkvedys. Daugelis bajorų kišimasi į ekonominius reikalus laikė nelabai garbingu dalyku, todėl dažnai bankrutuodavo – prarasdavo savo turtą. O moteris neišvengiamai buvo įtraukiama į šeimos rūpesčių ratą, dėl ko skaudžiai išgyveno Šatrijos Raganos motina. Todėl man atrodytų, kad XIX a. pradžios bajorų vyrų psichologiją, savęs supratimą romantizmo dvasia galėjo paveikti giliau negu to paties laikotarpio bajorių moterų.

O XIX a. pabaigoje panašus procesas kartojasi jau tarp lietuviškai rašančių lietuvių inteligentų. Tuo metu lietuvių bajorės buvo jau labiau paveiktos romantinės tradicijos, bet tarp inteligentų, kilusių iš kaimo, manychiau, liko ta pati situacija: romantinis galvojimas vyrų savimonėje galėjo būti ryškesnis. Ir dėl labai panašių priežasčių: vyrai jau baigę universitetus, moterys dar tik pradeda lankyti aukštesniąsias bitininkystės ar gailistingųjų seserų mokyklas, ir jeigu jos yra ištekėjusios, kaip Žemaitė ar Lazdynų Pelėda, tai turi rūpintis šeima. Maironiui išsilaisvinti iš kasdieninės rutinos lengviau, jam padeda kunigo socialinė padėtis.

Maironiška gelminė psichologija, aišku, negali būti kilusi iš kaimo kultūros. Ji neturi jokių panašumų su šia, ypač suvokiant vyriškąjį identitetą. Moteriškasis individas dar gana artimas kaimo

* *Ex professo* (lot.) – tiesiai, atvirai. (Red.)

kultūrai, folklorine tradicija dar gali būti remiamasi suvokiant moterį, bet vyras nuo tos tradicijos jau atitrūkęs. Kaip kadaise anksčiau atitrūko nuo pagoniškos kultūros, pereidamas į krikščionybę, taip dabar jis ištrūksta iš folklorinės kaimo tradicijos ir veržiasi į Vakarų civilizaciją, o šio amžiaus pradžioje – į kosmosą. Tad manyčiau, kad ši psichologija kyla iš romantinės tradicijos. Ši psichologija turi ribas. Ji veikia, visų pirma, konservatyvuosius inteligentus, o radikalieji labiau linkę neigti gilius psichologinius vyrų ir moterų skirtumus, ieškoti panašių į save žmonių ir apskritai per daug nesigilinti į psichologinę analizę.

Moterų rašytojų kūriniuose irgi neatsispindi šitoks moterų ir vyrų skirtumo suvokimas. Ne tik Žemaitė ir Bitė, bet net ir Šatrijos Ragana kitaip suvokia vyrų bei moterų skirtumus: Šatrijos Raganos kūryboje vyras nėra transcendentinio ilgesio žmogus, kokį jį vaizduoja Maironis, veikiau – priešingai.

O kada šis modelis nustoja veikti Lietuvoje? Galėtume manyti, kad Salomėja Nėris atmeta maironiškąją moters sampratą. 1921 metais, dar būdama ateitininkė ir giliai, jautriai tikinti, beveik norinti būti vienuole, rašo savo dienoraštyje: „Daugiausia ateina galvon romanuose išskaityti atsitikimai... kova... kova... baisi gyvenimo kova...“ Tai yra tai, ko Maironis moteriai nepripažino. O kiek vėliau ji rašys: „Ak, ta begalinė aistra gyventi, gyventi laisvai kaip žmogus erelis! Toji aistra liepsnoja lyg didžiulis laužas, kurios šviesoj visi šešėliai ir visa aplinkuma paskęsta lyg skardus karo trimitas, kurio garsuos visi pasaulio garsai pranyksta lyg vėjas, kuris į erdvas padanges iškelia, taip ji mane stumia į gyvenimą, tą didį, platų, laisvą gyvenimą, tąjį laisvąjį kūrėjo pasaulį. Jei koki pasaulio siūlai taisyklėmis vadinami, norėtų varžyti laisvę – sutraukti juos kaip niekingus voratinklius! Kas gali varžyti laisvę, kai žmogus savyje esi laisvas, kai išdidus savęs valdytojas palieki?!“

Čia prabyla tos moters savybės, kurias Maironis yra paneigęs: ne ribotumas, o begalinė aspiracija peržengti visas ribas, varžančias žmogaus laisvę. Čia drąsiau negu Vincas Mykolaitis-Putinas *Altorių šešėly* kalba moteris. Tai jau nepriklausomoje Lietuvoje, žymiai vėlesniu laiku, bet atrodytų kad čia ir pasibaigia maironiškoji gelminė psichologija. Sakoma, kad Maironis mirties patale prakeikęs Nėrį. Jei jis būtų tai padaręs, tai turbūt ne dėl to, kad ji sukomunistėjo (tuo metu ji dar nebuvo parašiusi himno Stalinui; Maironis mirė 1932 m.). Jei jis ją ir prakeikė, kitų komunistais tapusių ateitinkų neliesdamas, tai galbūt todėl, kad ji turėjo tas moters savybes, kurių jis specifiškai moterims nepriskyrė. Savo gyvenimu, egzistencija ji paneigė, atmetė pagrindinius Maironio gelminės psichologijos motyvus. Tad lyg galima tvirtinti, jog su Nėrimi baigiasi šitoks vyrų ir moterų charakterių modeliavimas. Nors tai nebūtų visiška tiesa. Vytautas Mačernis dar Antrojo pasaulinio karo metu rašė: „Dėl sapnų, kurie nuo jos dienų nutolę, / Moteris didžiuojasi ir myli vyrą.“ Moteris tokių sapnų nesapnuoja, juos sapnuoja vyras. Ir moteris myli vyrą dėl jo vizijų, dėl jo aukštų siekių nebe 1895 metais, o puse šimtmečio vėliau. Tie sapnai nutolę nuo moters ir abstraktūs, esantys aukštesnėje sferoje. Mačernis tai pripažįsta: „Vien tik vyras nesuranda žemėj vietos“, moteris ją jau suradusi, kaip Maironio laikais rūtų daržely, laukuose ir pievose, kuklioj folklorinėj aplinkoj, kur viskas harmoninga, gražu ir jauku. „Vien tik vyras nesuranda žemėj vietos: / (...) Tuštumon įsmeigdamas akis liūdnas.“ Mačernis labai avangardiškas, drąsus, išsilavinęs poetas, pirmasis autentiškai išsilavinęs, anot Alfonso Nykos-Niliūno. Mykolaitis-Putinas tiktai simbolizavo išsilaisvinimą (čia aš kalbu Nykos-Niliūno žodžiais), o Mačernis jau egzistenciškai išgyveno šitą išsilaisvinimą iš tradicijos, iš konvencionalių galvojimo būdų, jis jau pajėgia likti su savimi ir savo vaizduote, nereikalauti jokios pagalbos iš kitur, kaip Maironis reikalavo. Mačernis sugeba vienas grumtis su nežinia, su likimu, bet moterį dar suvokia kaip Maironis. Vyrą kankina ilgesys, ir jis nesutelpa žemėje, moteris išmoko gyventi savo ribotoje sferoje.

Tad maironiškoji gelminė psichologija tęsiasi iki Antrojo pasaulinio karo ir ją užbaigia tiktai Nyka-Niliūnas. Tai jau žymiai vėlesni laikai, 1944–45 metai, nutolę nuo Maironio, bet arti Mačernio. Tiktai pora metų skiria jų tekstus. Aš pacituosiu Nyką-Niliūną todėl, kad tai jau pabaiga to sąmoningumo modelio, kuris Lietuvoje buvo įsitvirtinęs (su tam tikrais Nėries iššūkiais, gal dar keliais) nuo 1895 m. iki Antrojo pasaulinio karo. Pusę šimtmečio išliko pastovus psichologinis modelis. Nyka-Niliūnas jį galutinai sugriauna. „Dažnai tavo dvasia išsimuša iš šio dienų kalėjimo / Ir vėl nuėjus sėdi tarp išmėtytų žaislų, / Kur guli švino kareivėlis (...) / Todėl tegu dar kartą amžinos Tiesos siekimui kyla

rankos / Ir lūžta, neišlaikę viso žemės liūdesio sunkaus; / Tegu idėjų audros blaško tavo kūną
melodingai lankstų, / Tegu jis pasirodo ringuose šalia kovojančio žmogaus / Ir tik tada tegu ant
žemės krinta / Ir miega supamas vėlyvo rudenio naktų giesmės..." Moteris čia jau šalia kovojančio
žmogaus, jos ilgesys pralaužęs kasdienybės rutiną, ji gyvena idėjinių kovų, idėjinių audrų pasaulyje ir
siekia, kaip ir vyras, atnešti nuostabią šviesą visiems. Ko gero, čia ir pasibaigia maironiškasis ciklas,
bent jau iševijoje. Lietuvoje dar ir šiandien ši psichologija nėra visiškai pamiršta.

Ar šie vyrų ir moterų psichologijos skirtumai, kuriuos aprašė Maironis, kyla iš prigimties, ar jie
laikytini istorijos produktu? Tas faktas, kad vėliau imta manyti kitaip, liudija, jog tai nėra prigimtiniai
skirtumai. Maironis išreiškė ne natūralius vyrų ir moterų psichologijos skirtumus, bet savo laikmečio
mąstymą. Psichologiniai vyrų ir moterų skirtumai geriausiai paaiškintini tuo, kad moteris vėliau
pradeda vaduotis iš tradicijos gniaužto. XX a. pradžioje jau buvo išsilaisvusių moterų, tokių, kaip
Sofija Čiurlionienė ir kai kuriais atžvilgiais – Šatrijos Ragana.

Vytautas Kavolis, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, Vilnius: Lietuvių kultūros institutas, 1992, p. 67–74.